

Ochrona przyrody w Republice Czeskiej

Działania na rzecz ochrony przyrody w poszczególnych krajach zawsze były silnie uzależnione od lokalnych warunków naturalnych, ale w nie mniejszym stopniu - od okoliczności społeczno-ekonomicznych czy politycznych. Dlatego systemy ochrony kształtowały się w pewnej izolacji. Przyroda jednak nie zna granic i dlatego od kilku dekad obserwujemy coraz większe zainteresowanie wymianą doświadczeń w tym zakresie między poszczególnymi krajami (najczęściej sąsiadującymi) czy wręcz na poziomie całych kontynentów, czego przejawem są próby konstruowania ponadnarodowych sieci obszarów chronionych. Począwszy od bieżącego numeru DŻ, chcielibyśmy przedstawić system ochrony przyrody u naszych południowo-zachodnich sąsiadów. Cykl otworzy zarys ewolucji działań „ochroniarskich” w Republice Czeskiej.

1. Historia działań na rzecz ochrony przyrody

Jako początki działań na rzecz ochrony przyrody na terytorium dzisiejszej Republiki Czeskiej uznaje się zwykle dokument Maiestas Carolina z 1355 r. Dotyczył on głównie ochrony lasów i zwierząt, które je zamieszkiwały, a jego wydanie przez cesarza Karola IV było silnie motywowane potrzebą ochrony królewskiego majątku. W roku 1436, za panowania króla Zygmunta Luksemburskiego, wydano kolejny akt, obejmujący ochroną wszelkie lasy królewskie. Blisko trzysta lat później, w 1721 r., książę Adam Schwarzenberg ogłosił ochronę niedźwiedzi na Szumawie z powodu ich znacznego wytrzebienia w tym rejonie.

Barrandovske Skaly. Fot. Andrzej Ginalski

Powyższe działania inspirowane były głównie troską o majątek władców i właścicieli ziemskich. Działania na rzecz ochrony przyrody w dzisiejszym rozumieniu tego terminu rozpoczęły się w wieku XIX. W 1838 r. hrabia Jiří Augustin Languéal-Buquoy ustanowił dwa pierwsze rezerwaty w Europie: Žofínský prales i Hojná voda w Górach Nowogrodzkich, jako „pamiątkę po dawnych czasach zachowaną dla przyjemności prawdziwych miłośników przyrody”. W rezerwach tych zaniechano gospodarczego wycinania drzew. Hrabia Jan Schwarzenberg objął podobną ochroną w 1858 r. Boubínský prales - był to jednocześnie pierwszy obszar chroniony, na którym tak wcześnie zaczęto prowadzić badania leśno-przyrodnicze. W międzyczasie, w 1854 r., przyjęto w ramach Monarchii Austro-Węgierskiej tzw. Prügelpatent, dotyczący ustanawiania pomników przyrody.

Pierwszymi aktami prawnymi wyższej rangi były Ustawa o ochronie ptactwa użytecznego w rolnictwie (1870 r.) i Ustawa leśna (1883), która wyznaczyła kategorie lasów ochronnych, ustanowiła ochronę zwierzyny łownej i ptaków śpiewających oraz wprowadziła ochronę kozic.

W 1894 r. powstały dwa kolejne rezerwaty: Buky u Vysokého Chvojna (naturalna puszcza) oraz jedno z pierwszych chronionych stanowisk geologicznych - Barrandova skála w Pradze. Walory przyrody nieożywionej doceniono tworząc dalsze rezerwaty: Panská skála, Vrkoč i Peklo u České Lípy. Wszystko to były rezerwaty prywatne, bez umocowania w ustawach, opierające się na dobrej woli właścicieli gruntów.

Tworzenie rezerwatów nabrało tempa wraz z nadejściem XX wieku. Nowe stulecie przyniosło

również dalsze inicjatywy w zakresie ochrony przyrody. Przed I wojną światową powstało Towarzystwo na rzecz Upiększania i Ochrony Ojczyzny, które katalogowało pomniki przyrody i wydawało czasopismo „Uroki ziemi ojczystej”. Działo ono na ziemiach czeskich, analogiczną organizacją dla Moraw i Śląska była Komisja Ochrony Przyrody i Ziemi Ojczystej. To również okres większego niż dotychczas zaangażowania społeczeństwa w problemy ochrony przyrody – powstawały lokalne kółka przyrodnicze, różne towarzystwa, których członkami byli zarówno amatorzy, jak i profesjonaliści.

Wraz z powstaniem Czechosłowacji w 1918 r. zaczyna się kształtować państwowa ochrona przyrody. Powstaje Państwowa Służba ds. Zabytków, która odpowiada również za pomniki przyrody. Rok później zostają mianowani regionalni konserwatorzy przyrody, a w Pradze i Brnie powstają Rządowe Komisariaty ds. Ochrony Zabytków (trzeba jednak dodać, że ochroną przyrody urzędy te zajmowały się sporadycznie). W 1922 r. przy Ministerstwie Szkolnictwa i Oświaty Narodowej powstaje Referat Służby ds. Zabytków, który znacznie przyczynia się do rozszerzenia sieci małopowierzchniowych obszarów chronionych. Kilkakrotnie podejmowano próby przedłożenia projektu ustawy regulującej kwestie związane z ochroną przyrody, ale bezskutecznie. Pierwsze dzieło naukowe poświęcone tym zagadnieniom napisał J. S. Procházka w latach 1926-27 i zatytułował je „Ochrona przyrody i pomników przyrody”.

Tempo działań na rzecz ochrony przyrody znacznie przyśpieszyło po II wojnie światowej, co więcej, opierały się one coraz bardziej o podstawy naukowe. Zagadnieniami tymi zajmowało się najpierw Ministerstwo Szkolnictwa, Kultury i Oświaty, a po rozdzieleniu tego resortu – Ministerstwo Kultury. Proces instytucjonalizacji ochrony przyrody rozpoczął się w latach 50-tych. W 1953 r. powstał Państwowy Urząd ds. Zabytków z Wydziałem Ochrony Przyrody. Dalszym krokiem było utworzenie pięć lat później Państwowego Instytutu Opieki nad Zabytkami i Ochrony Przyrody w Pradze. Regionalne oddziały były tworzone sukcesywnie we wszystkich jednostkach administracyjnych odpowiadających polskiemu województwom. Od 1946 r. ukazywało się centralnie wydawane czasopismo „Ochrona przyrody”, które po licznych zmianach w formie i treści istnieje do dziś.

Cesky Raj. Fot. Andrzej Ginalski

drugiej strony – po 1948 r. oddolne, społeczne organizacje „ekologiczne” zanikły, a ochrona przyrody została scentralizowana. Dopiero pod koniec lat 60-tych został utworzony Cis – Związek na rzecz Ochrony Przyrody i Krajobrazu, który zanikł w 1979 r., a dwa lata później w jego miejsce założono Czeski Związek Ochrony Przyrody – ČSOP (analogiczny do polskiej Ligi Ochrony Przyrody). Organizacji tej udało się działać w sposób stosunkowo zdecentralizowany. Wydawano czasopismo „Naszą przyrodą”, a później periodyki „Nika” i „Veronica”. Od początku lat 80-tych ČSOP oraz ruch Brontosaurus były dwiema najważniejszymi organizacjami angażującymi się w utrzymanie małopowierzchniowych obszarów chronionych.

1 marca 1955 r. ustanowiono pierwszy wielkopowierzchniowy obszar chroniony – Český ráj, bez odpowiednich podstaw prawnych, bowiem dopiero rok później uchwalono Ustawę nr 40/1956 z dn. 1.08.1956 r. o państwowej ochronie przyrody. Istotnym dopełnieniem ustawy było Rozporządzenie nr 54 Ministerstwa Szkolnictwa, Kultury i Oświaty z 1958 r. ws. listy i warunków ochrony gatunków roślin na ziemiach czeskich (analogiczny dokument dotyczący zwierząt ukazał się w 1965 r.). Uchwalona dwa lata później konstytucja Czechosłowacji była pierwszym tej rangi aktem prawnym na

świecie, obejmującym zapisy dotyczące ochrony przyrody.

Ustawa o państwowej ochronie przyrody z 1956 r. była – jak na swoje czasy – dość nowoczesna, dała podstawy prawne do tworzenia sieci wielkopowierzchniowych obszarów chronionych. Miała jednak poważną wadę – aż do 1986 r. za jej naruszenie nie można było nałożyć żadnych sankcji, nie zostały one bowiem w ustawie uwzględnione. W praktyce ochroniarskiej często za to posługiwano się zapisem z konstytucji, zwłaszcza w przypadku dużych inwestycji hutniczych, górniczych albo rolniczych.

Wspomniana ustawa wyróżniała osiem kategorii obszarów/obiektów chronionych: parki narodowe, chronione obszary krajobrazowe, państwowe rezerwy przyrody, chronione miejsca występowania, chronione parki i ogrody, chronione powierzchnie badawcze, chronione twory przyrody, chronione pomniki przyrody. Co więcej, ochronie podlegały nie tylko rzadkie lub zagrożone gatunki roślin i zwierząt, ale także wybrane rodzaje minerałów i skamieniałości. Najczęściej stosowaną kategorią były chronione twory przyrody – początkowo niewielkie fragmenty ekosystemów, z czasem coraz rozleglejsze, co w efekcie umożliwiło zachowanie wielu cennych biotopów do czasu wejścia w życie nowej ustawy.

Parki narodowe i chronione obszary krajobrazowe zaliczano do wielkopowierzchniowych, a pozostałe kategorie do małopowierzchniowych obszarów chronionych. Istniały dwa powody takiego podziału – pierwszym była oczywiście średnia powierzchnia tych terytoriów, natomiast drugim był fakt, iż na obszarach małopowierzchniowych czynność gospodarcza była z reguły zakazana albo ograniczona do minimum. Podział ten został później przetransponowany na kategorie z nowej ustawy z 1992 r.

W latach 60-tych i 70-tych doszło do szybkiego tworzenia wielkopowierzchniowych obszarów chronionych (tab. 1). W 1963 r. ustanowiono pierwszy na ziemiach dzisiejszej Republiki Czeskiej park narodowy – Karkonoski PN. W oparciu o uchwalone przez rząd w 1976 r. „Zasady dalszego rozwoju państwowej ochrony przyrody” opracowano jej koncepcje na poziomach lokalnych i regionalnych oraz przygotowano plany ochrony wielkopowierzchniowych obszarów chronionych. Natomiast na początku lat 80-tych przeprowadzono przegląd obszarów małopowierzchniowych, w wyniku którego zaproponowano utworzenie ponad 500 nowych obszarów oraz likwidację 30.

rok	parki narodowe		chronione obszary krajobrazowe		pozostałe obiekty i obszary chronione		pow. całkowita	udział w powierzchni kraju w %
	liczba	pow. w ha	liczba	pow. w ha	liczba	pow. w ha		
1918	-	-	-	-	14	?	-	-
1945	-	-	-	-	100	7 538	7 538	0,1
1960	-	-	2	21 700	356	22 373	44 073	0,6
1970	1	38 500	7	385 200	524	28 784	452 484	5,7
1980	1	38 500	19	999 200	700	41 039	1 078 739	13,6
1991	3	111 120	24	1 042 365	1 291	67 427	1 220 912	15,5

Tab. 1. Wzrost liczby i powierzchni obszarów i obiektów chronionych w Republice Czeskiej w XX w.

Z końcem lat 70-tych i w latach 80-tych rozwijały się koncepcje dotyczące metodyki wyznaczania obszarów chronionych. W Republice Czeskiej powstała teoria ÚSES – przestrzennego systemu

równowagi ekologicznej. Nauka o ochronie przyrody przyjęła tu zainicjowaną w Związku Radzieckim nazwę „sosiekologie”.

Tymczasem nowelizacja Ustawy o państwowej ochronie przyrody w 1986 r. wprowadziła sankcje za naruszenie zawartych w niej przepisów, co pomogło w ich egzekwowaniu. Coraz bardziej oczywisty stawał się jednak fakt, że niezbędne jest opracowanie zupełnie nowego aktu prawnego. Ustawa miała bowiem ciągle wiele wad, m.in. nie dawała wielkich możliwości w kwestii obejmowania ochroną miejsc na terenach, gdzie byłoby to pożądane z punktu widzenia funkcjonalności całych ekosystemów - nie dbano więc z reguły o zachowanie z pozoru mało atrakcyjnych siedlisk, jak np. ekstensywne łąki czy pastwiska. Problemem był również subiektywizm w wyznaczaniu miejsc do ochrony, wynikający z braku odpowiedniej metodyki. Przynajmniej część problemów miała rozwiązać zupełnie nowa Ustawa o ochronie przyrody i krajobrazu, którą uchwalono w 1992 r.

Andrzej Ginalski

Kolumna dofinansowana przez Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Katowicach